

Charles King, *Widmo wolności. Historia Kaukazu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, ss. 254.

Nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego ukazała się na polskim rynku praca Charlesa Kinga na temat dziejów Kaukazu (tytuł oryginalny: *The Ghost of Freedom. A History of the Caucasus*). Autor, profesor stosunków międzynarodowych w Walsh School of Foreign Service na Georgetown University, jest badaczem zainteresowanym szeroko rozumianą Europą Wschodnią. King ukończył studia na Uniwersytecie Oksfordzkim, gdzie przygotował pracę magisterską poświęconą studiom rosyjskim i wschodnioeuropejskim oraz przedstawił doktorat z zakresu politologii. Polakom czytelnikowi znany jest jako autor znakomitej monografii *Dzie-*

je *Morza Czarnego*¹. Recenzowana tu praca stanowi jedną z podstawowych lektur anglojęzycznych dotyczących Kaukazu, które zostały wydane w ostatnich latach.

Wypada zatem docenić starania wydawcy, który umożliwił polskiemu czytelnikowi zapoznanie się z tą interesującą publikacją, zwłaszcza że nowszych prac poświęconych temu regionowi jest w języku polskim stosunkowo mało. Wciąż najbardziej szczegółowymi pozostają opracowania wydane przed wieloma laty: monografie Bogdana i Krzysztofa Baranowskich na temat Azerbejdżanu i Gruzji² czy Marii Zakrzewskiej-Dubasowej poświęcona Armenii³, jak również tłumaczenia prac Davida Marshalla Langa o Gruzji i Armenii⁴. Z nowszych prac warto wspomnieć dwudziestowieczne historie Gruzji i Azerbejdżanu, a także fragmenty pracy zbiorowej dotyczące dziejów Abchazji i Osetii Południowej⁵. Wciąż brakuje jednak syntezy dziejów całego regionu. Tę lukę *Widmo wolności* wypełnia znakomicie.

Praca składa się z pięciu części, podzielonych na rozdziały. Pierwsze dwie koncentrują się na powstaniu i utrwaleniu rosyjskiej dominacji w regionie. Część pierwsza, zatytułowana *Imperia i granice*, przedstawia początki prowadzonej przez Rosjan ekspansji na Kaukazie. Sporo uwagi poświęcił autor sytuacji zastanej w regionie pod koniec wieku XVIII, funkcjonowaniu państw zakaukaskich i charakterowi kontaktów Rosjan z ludnością miejscową, a także ekspedycjom wojskowym prowadzonym w pierwszej połowie XIX w. Osobny rozdział, mający charakter interesującego ekskursu, omawia los wszystkich tych, którzy znaleźli się poza dychotomią: Rosjanin – miejscowy, a mianowicie jeńców, zbiegów, renegatów, niewolników oraz niewolnic. Część druga (*Władza i opór*) poświęcona jest natomiast poszerzaniu rosyjskiego władztwa na Kaukazie i walce z oporem miejscowej ludności, przede wszystkim

¹ Ch. King, *Dzieje Morza Czarnego*, Warszawa 2006.

² B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Azerbejdżanu*, Wrocław 1987; eorondum, *Historia Gruzji*, Wrocław 1987.

³ M. Zakrzewska-Dubasowa, *Historia Armenii*, Wrocław 1990.

⁴ D.M. Lang, *Armenia kolebka cywilizacji*, Warszawa 1975; idem, *Dawna Gruzja*, Warszawa 1972.

⁵ W. Materski, *Gruzja*, Warszawa 2010; T. Świętochowski, *Azerbejdżan*, Warszawa 2006; K. Janicki, *Gruzja, Abchazja, Osetia Południowa*, [w:] idem, *Źródła nienawiści. Konflikty etniczne w krajach postkomunistycznych*, Warszawa 2009, s. 91–332.

tej z północnej strony gór (Czeczenia, Dagestan, Czerkiesja). Autor szczegółowo opisał polityczne nurty północnokaukaskiego islamu, powstanie Szamila, a także przesiedlenia Czerkiesów.

Część trzecia, *Kaukaz wyobrażony*, poświęcona jest odkrywaniu regionu przez rosyjskich i zachodnich naukowców, podróżników oraz literatów, którzy udali się ku egzotycznej krainie w wieku XIX. Autor przedstawia sylwetki i dokonania Johanna Antona Güldenstäda, który eksplorował Kaukaz za panowania Katarzyny II; Juliusa Klaprotha, badającego region w latach 1807–1809; i pierwszego rosyjskiego odkrywcy Kaukazu – Siemiona Broniewskiego. Przywołuje także romantyczny obraz regionu, nakreślony przez Aleksandra Puszkina (*Jeniec kaukaski*), Michała Lermontowa (*Bohater naszych czasów*) i Lwa Tołstoja (*Hadzi Murat*). Kolejnymi bohaterami rozdziału – i twórcami obrazu tajemniczego regionu – są u Kinga alpiniści, którzy w drugiej połowie XIX w. zaczęli interesować się szczytami Kaukazu. Wreszcie ostatni rozdział tej części, zatytułowany *Eros i Czerkies*, skoncentrowany jest wokół funkcjonującego w zachodnim imaginariu powszechnym mitu pięknego Czerkiesa i uwodzicielskiej Czerkieski, kojarzonego z zakazanymi urokami Orientu.

Część czwarta książki (*Narody i rewolucje*) przedstawia rozwój procesów narodotwórczych na obszarze Kaukazu (głównie południowego) na przełomie XIX i XX w. oraz wpływ przemian społeczno-gospodarczych na kształtowanie się współczesnych narodów w regionie. Autor koncentruje się na historii dwóch centrów miejskich Kaukazu w tym okresie – Tbilisi i Baku, zamieszkanym przez mozaikę różnych narodowości i ogniskujących problemy społeczne, polityczne i narodowościowe regionu. W tej samej części pracy King omawia kolejne wydarzenia początku wieku XX: wzrost napięć etnicznych, powstanie niepodległych republik zakaukaskich po I wojnie światowej, ich podbój dokonany przez Rosję Radziecką oraz działalność zakaukaskich emigrantów politycznych i kończy wykład omówieniem czasów stalinizmu. W końcu ostatnia część książki (*Ciężkie czasy*) dotyczy najnowszych wydarzeń na Kaukazie i, w szczególności, poświęcona jest konfliktom, które wybuchły w regionie w ciągu ostatnich dwóch dekad. Pracę kończy podsumowanie, będące analizą przyszłości geopolitycznej tego obszaru.

Publikacja, podobnie jak jej oryginalna wersja językowa, zawiera uwagi dotyczące transliteracji nazw własnych (*O słowach*),

słowniczek terminów kaukaskich używanych w pracy, tablice chronologiczne, cztery mapy, przypisy oraz indeks. Ponadto uwagę należy zwrócić na bogate wskazówki bibliograficzne, zawierające liczne odesłania do prac poświęconych historii i współczesności Kaukazu.

Widmo wolności jest książką niezwykle interesującą i ciekawie napisaną. Dzięki przystępnemu językowi i swobodnej narracji może być ona atrakcyjna również dla czytelnika nie mającego ambicji prowadzenia regularnych studiów nad problematyką kaukaską. Dla zainteresowanego Kaukazem w sposób bardziej profesjonalny praca Kinga ma szczególną wartość: zawiera bowiem dużo informacji na temat form politycznych islamu na Północnym Kaukazie i oporu mieszkańców tej części regionu w XIX w. Omawia ponadto źródła – w szczególności relacje angielskich podróżników – które nie były przedmiotem analizy polskich autorów.

Warto podkreślić, że King przedstawia wydarzenia ostatnich dwóch wieków na Kaukazie w bardzo szerokim kontekście. Jego monografia omawia dzieje polityczne, które łączy z elementami historii społecznej, historii rozwoju ruchów narodowych i religijnych oraz historii wyobrażeń. Bohaterami poszczególnych rozdziałów są nie tylko politycy, wodzowie i powstańcy, lecz także niewolnicy, alpiniści, przedstawiciele diaspory czy wreszcie dwa wielkie miasta Kaukazu. Sporo uwagi poświęcono historii wyobrażeń, o czym najlepiej świadczy sam rozdział *Kaukaz wyobrażony*, który zawiera relacje dziewiętnastowiecznych podróżników i w pewien sposób stanowi próbę zebrania – oczywiście w mniejszym zakresie – dokumentacji zbliżonej do tej, którą posłużyła się Maria Todorova w swojej głośnej pracy⁶. Warto też zauważyć, że Autor – zainteresowany historią rodzącego się poczucia narodowego wśród mieszkańców Kaukazu – nie jest bezkrytycznym zwolennikiem modernistycznego rozumienia narodu, może zbyt częstego w amerykańskich naukach społecznych. Zdecydowanie bliżej jest mu do Anthony'ego D. Smitha i jego rozumienia przemian tożsamości etnicznej, które dokonały się w ostatnich dwóch wiekach. Stąd wynika też duże zainteresowanie kwestiami religijnymi, symbolami i wyobrażeniami. Jest to zaleta pracy, dzięki której Autor analizuje w niej lepiej perspektywę historyczną bliższą przeciętnemu mieszkańcowi Kaukazu.

⁶ M. Todorova, *Balkany wyobrażone*, Wołowiec 2008.

Nie jest jednak jasne, dlaczego Autor zawęził ramy chronologiczne swojej monografii do ostatnich dwu stuleci. Zgodnie z zamieszczonym we wprowadzeniu wytłumaczeniem (s. 15) punktem rozpoczęcia narracji jest początek transformacji środowiska politycznego w regionie i wzrost znaczenia strategicznego Kaukazu. Pochodną tego typu przemian była mobilizacja narodowa i religijna, opisywana szeroko w pracy. Wydaje się jednak, że w tej sytuacji tytuł pracy, sugerujący omówienie historii regionu, a nie tylko pewnego okresu jego dziejów, nie jest najwłaściwszy. Tę samą uwagę można ponadto odnieść do pierwszej – symbolicznej – części tytułu: walka o wolność w narracjach historycznych poszczególnych narodów Kaukazu nie rozpoczęła się w XIX w., wraz z utwierdzeniem się rosyjskiej dominacji (i nie była skierowana tylko przeciw Rosji). Widać to bardzo wyraźnie w przypadku Gruzinów i Ormian, w których imaginariu narodowym funkcję wroga dążącego do ich eksterminacji pełnią z reguły Arabowie, Persowie, Osmanowie czy Mongołowie. Wydaje się, że czytelnik biorący do ręki książkę poświęconą dziejom Kaukazu i jego narodów powinien dowiedzieć się, kim były takie postaci z panteonów narodowych, jak Dawid Budowniczy, królowa Tamara czy Lewon I, przywoływane we współczesnej mitologii politycznej państw zakaukaskich. Czytelnikom tropiącym widma wolności powinna być znana nie tylko postać działającego w wieku XIX Szamila, ale i żyjących wcześniej bohaterów – jak choćby Giorgiego Saakadze. Jak zauważa Autor, różnica między narodowościami północnokaukaskimi i Azerbejdżanem z jednej strony a Gruzją i częściowo Armenią z drugiej polega na tym, że (s. 156) „nacjonalizm gruziński polegał na przekształceniu już istniejącego dziedzictwa”, co tym bardziej, jak się wydaje, uzasadnia choćby pobieżne wprowadzenie podstawowych elementów tego dziedzictwa do narracji pracy.

Zastrzeżenia może też budzić sposób przedstawienia regionu, który przez blisko połowę książki jest historią rosyjskiego odkrywania Kaukazu. Przez pierwsze trzy części pracy narracja odbywa się raczej z perspektywy rosyjskiej, względnie zachodnioeuropejskiej. Jest to w zasadzie zgodne z uwagą poczynioną we wstępie przez Autora, ale tym samym stawia Kaukaz – zwłaszcza w wieku XIX – w roli miejsca rywalizacji strategicznej mocarstw. Zmienia to pozycję tego regionu na mapie powiązań dziejowych, gdyż prowadzi do pominięcia związków Kaukazu z Persją i Turcją osmańską. Modernizacja i europeizacja regionu w XIX w. nie doprowadziła wszak

do przecięcia wszystkich związków z Orientem, o czym zresztą traktują inne prace⁷. Konsekwencją tej percepcji (a może nawet powodem, dla którego takie postrzeganie Kaukazu zrodziło się w zamyśle Kinga) jest cytowanie wyłącznie źródeł i opracowań rosyjskich i zachodnioeuropejskich. Wypada żałować, że Autor nie sięgnął do prac napisanych chociaż w jednym języku kaukaskim, aby zapoznać się również z perspektywą „królów i chanów”, o których pisze.

Kilka drobnych uwag poświęcić należy polskiemu wydaniu. Szkoda, że wydawca zdecydował się na dokonanie przekładu pracy według edycji z 2008 r. Dwa lata później opublikowana została bowiem nowa edycja, uzupełniona o dodatkowy rozdział (epilog), zawierający krótkie omówienie wydarzeń roku 2008, w szczególności wojny sierpniowej. Jak należy sądzić, to ostatni konflikt na Kaukazie spowodował zwiększenie zainteresowania tym regionem, a zatem czytelnik sięgający po monografię Kaukazu mógłby oczekiwać choćby krótkiego przedstawienia niedawnych wypadków. Można też dyskutować nad niektórymi formami nazw własnych używanych w przekładzie – choć te kwestie pozostaną zawsze sprawą konwencji. Za przykład posłużyć tu może imię „Wachuszt” (s. 27), opublikowane w tej formie po bezpośredniej transkrypcji z języka angielskiego („Vakhushst”). Imię to na język polski tłumaczone było dotąd jako „Wachushti”⁸ i może warto byłoby tę formę utrzymać w polskiej edycji omawianej pracy (choć ze względu na specyfikę języka gruzińskiego trudno uznać którąś z tych form za właściwszą: dyskutowane „-i” jest końcówką mianownika, opuszczaną w wielu innych polskich formach gruzińskich nazw). Wydaje się przy tym, że wydanie dużej monografii Kaukazu mogłoby stanowić dobrą okazję do rozwiązania (choćby we wstępie) problemu polskiej transliteracji nazw pochodzących z języków kaukaskich.

Pozostaje wreszcie ostatnia kwestia. Wydanie *Widma wolności* stanowi z pewnością milowy krok w stronę przybliżenia polskiemu czytelnikowi Kaukazu. Praca ta, pomimo jej wielkich zalet, ma też jednak pewne drobne wady, o których była mowa powyżej. Ponadto monografia Kinga, choć niezwykle ciekawa pod względem narracyjnym, w mniejszym stopniu nadaje się do bardziej systematycznego zapoznawania się z historią regionu. Temu drugiemu celowi

⁷ *La Georgie, entre Perse et l'Europe*, red. F. Hellot-Bellier *et al.*, Paris 2009.

⁸ Por. B. Baranowski, K. Baranowski, *op. cit.*, s. 130–131.

o wiele lepiej służyłby np. przekład zwięzłej włoskiej syntezy Aldo Ferrarego⁹, zawierającej ponadto pewne uwagi metodologiczne dotyczące badań nad historią Kaukazu. Wypada sobie zatem życzyć, aby wydawcy, podejmując decyzję dotyczącą tłumaczenia pionierskich w danej dziedzinie opracowań, wychodzili również poza krąg anglojęzycznej literatury przedmiotu. Dopóki jednak nie ma na polskim rynku przekładu pracy Ferrarego, czytelnikowi zainteresowanemu Kaukazem można zdecydowanie polecić monografię Kinga.

PIOTR CHMIEL
UNIwersytet Warszawski

⁹ A. Ferrari, *Breve storia del Caucaso*, Roma 2007.

¹ K. Kawalec, *Narodowa Demokracja wobec faszyzmu 1922–1939*, Warszawa 1989; A. Kotoski, *Narodowa Demokracja wobec nazizmu i Trzeciej Rzeszy*, Toruń 2006; M. Marszał, *Włoski faszyzm i niemiecki narodowy socjalizm w poglądach ideologów Narodowej Demokracji*, Wrocław 2001.